

Олександр Дем'янюк

*кандидат історичних наук, професор
кафедри гуманітарних дисциплін
Луцького інституту розвитку людини
університету «Україна»*

У статті досліджуються основні аспекти військово-політичної діяльності полковника Є. Коновальця в період існування Української Держави. Аналізуються взаємини командира Січових стрільців з гетьманом П. Скоропадським протягом цього етапу Української революції до моменту антигетьманського повстання.

Ключові слова: Українська революція, Гетьманат, Січові стрільці, Є. Коновалець, П. Скоропадський.

The major aspects of Y. Konovalets military-political activities in the period of the Ukrainian State are investigated in the article. Relationships between the Commander of the Ukrainian Sich Riflemen (Sitchovi Striltsi) formation and the Hetman P. Skoropadsky during that period of the Ukrainian Revolution up to the moment of antihetman rising.

Key words: Ukrainian Revolution, the Hetmanate, the Ukrainian Sich Riflemen (Sitchovi Striltsi) formation, Y. Konovalets, P. Skoropadsky.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ В ДОБУ ГЕТЬМАТАНУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Постать Євгена Коновальця (14.06.1891 р. — 23.05.1938 р.) є однією з найбільш досліджуваних сучасними науковцями з огляду на те, який вплив мала його військова та політична діяльність на становлення та утвердження українського визвольного руху у міжвоєнний період.

Побічно проблема військово-політичної діяльності полковника Є. Коновальця в період гетьманування Павла Скоропадського досліджувалася у розрізі подій Української революції 1917—1921 рр. Окремі аспекти окресленої проблематики досліджували С. Ріпецький, О. Удовиченко, В. Кучабський, М. Ковальчук, М. Литвин та К. Науменко¹.

Необхідною для об'єктивної оцінки подій 90-літньої давнини є і роботи Є. Коновальця².

У цій праці автор зробив спробу визначити головні аспекти військово-політичної діяльності Є. Коновальця у добу гетьманування П. Скоропадського та виокремити основні штрихи взаємин цих діячів.

Насамперед, необхідно зауважити, що підвалини національно-державницької позиції майбутнього керівника Української Військової Організації (УВО) і Організації Українських Націоналістів (ОУН) сформувалися в добу українських національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., а розпочалися з того, що військовополонений Австрійської армії Є. Коновалець нелегально приїхав до

¹ Ріпецький С. *Українське січове стрілецтво*. — Львів: НТШ, 1995. — 358 с., Удовиченко О. І. *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917—1921*. — К.: Вид-во «Україна», 1995. — 206 с., Кучабський В. *Від першопочинів до Проскурівського періоду // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис*. — К.: Україна, 1992. — С. 12—201. Ковальчук М. *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917—1921 рр.* — К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. — 288 с., Литвин М. Р. *Військова еліта Галичини*. — Львів: І-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. — 376 с.

² Коновалець Є. *Спомини й уваги // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис*. — К.: Україна, 1992. — С. 287—346., Коновалець Є. *Причинки до Історії Української революції*. — Прага, 1928. — 60 с.

Симон Петлюра

Києва та розпочав переговори з діячами Центральної Ради про створення військових формувань із військовополонених галичан³.

До честі Є. Коновальця, перебуваючи у квітні 1918 р. на чолі Стрільцької ради та дізнавшись про переговори генерала П. Скоропадського з німецьким вищим командуванням про державний переворот, він негайно повідомив про це Голову Центральної ради М. Грушевського. Однак той не оцінив важливості повідомлення та запевнив, що ніякої загрози Українській Центральній Раді (УЦР) зі сторони німців не існує⁴.

Під час гетьманського перевороту командування Січових стрільців очікувало на розпорядження та накази від республіканського керівництва держави. Однак через швидкий перебіг подій та відсутність між керівниками УЦР спільної позиції січовиків не виступили збройно.

³ Литвин М.Р. *Військова еліта Галичини*. — Львів: І-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. — С. 114.

⁴ Коновалець Є. *Спомини й уваги // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис*. — К.: Україна, 1992. — С. 289.

Роззброєння напередодні дивізії синьожупанників внесло в лави Січових стрільців тривогу за невизначеність свого стану. У цей непевний час Є. Коновальцю вдалося зберегти боєздатність частини. Василь Кучабський зазначав про тодішнє становище стрільців: «Не знаючи, що означає обеззброєння синьожупанців, стрілецьке командування наказало для всіх стрілецьких частин бойове поготівля. Розкинуті в різних місцях столиці стрілецькі казарми укріплено, й виставлено в них скоростріли й застави. Четвертина їхньої залози лежала з крісами в руках, готова зараз же почати бій із усяким, проти кого б наказали піти»⁵.

29 квітня 1918 р., в день гетьманського перевороту, відбулася зустріч П. Скоропадського з Є. Коновальцем. А. Мельник, який прибув до ставки гетьмана разом з Є. Коновальцем, за твердженням останнього, участі у перемовинах не брав⁶. Під час зустрічі гетьман запропонував січовикам визнати його владу та перейти до нього на службу. На знак цього він зажадав від Є. Коновальця, аби стрільці на наступний день пройшли перед ним урочистим маршем.

Тоді, висловлюючи свою позицію та позицію командування Січових стрільців щодо зміни влади у державі та засобів, які були використані для перевороту, Є. Коновалець вказав, що «стрілецьке військо не може через ніч переходити з табору до табору лише тому, що хтось ставить нас перед доконаним силою фактом»⁷. Не потішили гетьмана П. Скоропадського й наступні слова командира січовиків, який «вважав його виступ початком великих лих для України»⁸.

Децю іншу інтерпретацію обставин зустрічі та її результатів подає у своїх спогадах гетьман П. Скоропадський. Зокрема, він зазначає, що Є. Коновалець сам напросився до нього на аудієнцію, під час якої (цит. мовою оригіналу) «он хотел знать, стою ли я за Украину», на що, після ствердної відповіді, гетьман «потребовал

⁵ Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівського періоду // *Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 91.

⁶ Коновалець Є. *Спомини й уваги* // *Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 291.

⁷ Там само. — С. 291—292.

⁸ Там само. — С. 292.

от него немедленного перехода на мою сторону, или же я его арестую»⁹.

Зрештою полковник Є. Коновалець залишив гетьмана, щоб порадитися з членами Стрілецької ради. Жвава дискусія так і не дозволила сформуванню спільної позиції щодо подальшої долі стрілецького формування. Сходилися на тому, що гетьман, за тодішніх обставин, не був самостійною політичною фігурою і свої рішення узгоджував з німецьким військовим командуванням та російським генералітетом, який його оточував. За рішенням більшості визнано доцільним зустрітися безпосередньо з німцями.

Полковник Є. Коновалець ввечері того ж дня мав зустріч з представником німецького командування — полковником генерального штабу Гізе. Досягнути компромісу й тут не вдалося. Вислухавши аргументи командира січовиків, той заявив, що «нічого вдіяти не можна, бо справа є вже вирішена, та поставив нам ультиматум: або беззастережне визнання гетьмана Скоропадського з боку січових стрільців, або їхнє обеззброєння»¹⁰.

Пізно ввечері 29 квітня січові стрільці перейшли в Луцькі казарми, де вони мали очікувати вирішення питання визнання гетьманського ладу. Проте вже вранці 30 квітня їхні казарми були оточені німецькими військами, озброєними кулеметами та броньованими автомобілями. Кільце, у яке було взято казарми, не дозволяло розгорнутися до бою. По суті січові стрільці потрапили у пастку, вихід з якої був лише у повному їхньому роззброєнні.

Старшинська нарада під головуванням Є. Коновальця розглядала три пропозиції стрілецької старшини: прийняти бій та полягти, не зрадивши присяги попередньому керівництву держави, перейти на бік гетьмана з тим, щоб невдовзі виступити проти нього зі зброєю в руках, та скласти зброю на знак незгоди з гетьманським режимом. Більшість старшин пристала на останню пропозицію, яка видавалася найбільш прагматичною з огляду на низку об'єктивних та суб'єктивних обставин, пов'язаних із традиціями січового стрілецтва.

⁹ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — груд. 1918 / Гол. ред. Я. Пеленський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 156.

¹⁰ Коновалець Є. Споми́ни й уваги // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. — К.: Україна, 1992. — С. 292.

Полковник Є. Коновалець знову відправився на переговори з німецьким командуванням (а не з гетьманом) для узгодження процедури складення зброї стрільцями. Ним була висловлена вимога старшинської наради про відступ німецьких частин з-під Луцьких казарм, щоб роззброєння формації Січових стрільців носило вигляд «добровільного розформування»¹¹. Німці, прийнявши вимоги стрілецької старшини, дозволили старшинам Січових стрільців залишитися при зброї.

30 квітня у другій половині дня 1-й полк Січових стрільців припинив своє існування. За рішенням старшинської наради січовики склали на подвір'ї казарми зброю, стрільців було розпущено як вільних громадян¹².

Стрільці ще деякий час перебували в Луцьких казармах під пильним наглядом німецької охорони. Стрілецька рада закликала їх не повертатися в Галичину, де офіційна австро-угорська адміністрація вважала їх дезертирами і зрадниками, а залишатися на Наддніпрянщині, очікуючи відновлення стрілецької формації. Згодом слабка поінформованість гетьмана П. Скоропадського про обставини роззброєння січовиків відобразилася у його спогадах (цит. мовою оригіналу): «...люди его (Є. Коновальця — прим. О. Д.) частью разбежались, частью же заперлись в казармах»¹³.

Слід зазначити, що серед стрілецької старшини не було єдиної думки щодо найближчих дій та майбутнього стрілецького руху. Старшинський осередок, який було засновано у Михайлівському монастирі, сприяв колишнім січовим стрільцям в отриманні грошової допомоги, проїзних документів, влаштуванні на службу. Полковники Є. Коновалець та А. Мельник розробляли стратегію взаємин з гетьманським урядом, намагаючись враховувати військово-політичні зміни в країні.

У результаті цієї роботи значна кількість січових стрільців влаштувалася на службу до військових установ та увійшла до складу військових частин армії Гетьманату. Кількість стрільців,

¹¹ Кучабський В. Від первочинів до Проскурівського періоду // *Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 96.

¹² *Життя і смерть полковника Коновальця. Документи. Матеріали. Спогади. Щоденники. Листи. Фотографії.* — Львів: Світ, 1993. — С. 22.

¹³ Скоропадський П. *Спогади. Кінець 1917 — груд. 1918 / Гол. ред. Я. Пеленський.* — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 156.

які перейшли на службу до гетьмана П. Скоропадського, коливалася в межах 3 тис. осіб¹⁴.

Завдяки старанням Є. Коновальця більшість членів Стрілецької ради залишилася в Києві. Рада регулярно збиралася для обговорення політичної ситуації в Україні¹⁵. Занепокоєння у більшості членів ради викликало формування військово-політичного оточення гетьмана з прибічників російської монархічної ідеї. Саме на протидію цьому явищу й була спрямована робота Стрілецької ради, очолюваної Є. Коновальцем.

22 травня 1918 р. на засіданні західноукраїнської громадсько-політичної організації – Головної ради галицьких, буковинських та угорських українців Є. Коновальця було обрано головою цієї ради. У резолюції зібрання зазначалося: «Відносно розв'язання полку Січових Стрільців рішено, що в нинішніх обставинах неможливо відновляти його існування, але в відповідній хвилі покликати і стрільців до праці і участі в організуванні української армії»¹⁶.

Проте у найближчому часі, в умовах наростання впливу російського оточення на гетьмана П. Скоропадського, було прийняте рішення про започаткування роботи з відновлення стрілецької формації. Цю думку Є. Коновалець висловлював ще у травні, коли військово-політичні події підказували, що гетьманське військо, професійно вишколене, однак ідейно занедбане, поступово віддаляється від української національної ідеї.

11 липня Є. Коновалець звернувся до Дмитра Донцова, який тоді обіймав посаду директора бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ гетьманського уряду, з проханням про організацію зустрічі з П. Скоропадським. 25 липня на зустрічі з Д. Донцовим полковника Є. Коновальця та представників стрілецьтва 2-го Запорізького полку Романа Сушка та Юліяна Чайківського було підтверджено сподівання січових старшин на відновлення стрілецького формування.

¹⁴ Яневський Д. Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського. — Харків: Фоліо, 2010. — С. 176.

¹⁵ Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. — К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. — С. 50.

¹⁶ Наша думка. — 1918. — 3 червня.

29 липня відбулася очікувана зустріч з гетьманом. Від стрілецьтва представниками були Є. Коновалець, А. Мельник, Михайло Матчак та Володимир Кучабський¹⁷. Січовики заявили, що вони «готові формувати свою військову частину при гетьманській владі, якщо вона буде непохитно боронити самостійну українську державність, та що СС виступлять збройно проти кожної сили, яка наважиться цю державність звалити»¹⁸. Згодом Д. Донцов запише у своїх спогадах: «Був у мене Чайківський. Сказав, що гетьман прийняв їх добре, обіцяв зробити до трьох днів все»¹⁹.

Не проти відновлення січового стрілецьтва був і П. Скоропадський. Щоправда, мотиви у нього були зовсім іншими. Шукаючи з військовим міністром Олександром Рогозою шляхи боротьби проти большевицької інтервенції, яка ставала можливою через політичні зміни в Німеччині та Австро-Угорщині, а відтак і неможливість спиратися на союзницькі армії, П. Скоропадський зазначав, що «для боротьби с большевиками на севере единственно подходящим элементом были галичане, бывшие Сичевики»²⁰.

23 серпня 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав наказ по армії Української Держави про формування Окремого загону Січових стрільців²¹. Місцем формування та дислокації загону було обрано м. Біла Церква. Він мав складатися з чотирьох піших і однієї кулеметної сотень, легкогарматної батареї, кінної розвідки й технічних підрозділів (загальна чисельність – 30 старшин і 1000 стрільців)²².

31 серпня 1918 р. Є. Коновалець як глава делегації Стрілецької ради на урочистому прийомі в гетьманському палаці запевнив гетьмана П. Скоропадського, що січові стрільці завжди будуть

¹⁷ Кучабський В. Від первопочинів до Проскурівського періоду // *Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 106.

¹⁸ Ріпецький С. *Українське січове стрілецьтво.* — Львів: НТШ, 1995. — С. 249.

¹⁹ Донцов Д. *Рік 1918.* Київ. — К.: Темпора, 2002. — С. 48.

²⁰ Скоропадський П. *Спогади. Кінець 1917 — груд. 1918 /* Гол. ред. Я. Пеленський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 270.

²¹ Гладкий Г. *Січові стрільці // Літопис Червоної Калини.* — 1935. — Ч. 6. — С. 5.

²² Кучабський В. Від первопочинів до Проскурівського періоду // *Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 106., Ковальчук М. *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917—1921 рр.* — К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. — С. 53.

захищати українську державність від її внутрішніх та зовнішніх ворогів²³.

На початку вересня в Києві було відкрито штаб Окремого загону Січових стрільців, який став мобілізаційним центром формації. Через цей штаб не лише відбувалася мобілізація новоприбулих вояків, а й здійснювалася їх доставка до Білої Церкви. Паралельно з роботою у Києві відбувалося облаштування загону, вишкіл та підвищення національної свідомості стрільців. За вказівкою полковника Є. Коновальця від імені командування Окремого загону Січових стрільців в усі військові частини було відправлено телеграми, в яких оголошувалося про створення стрілецької формації у Білій Церкві.

Величезний об'єм організаційної роботи командира загону полковника Є. Коновальця, помічника командира загону — начальника штаба полковника А. Мельника, ад'ютанта сотника М. Матчака, командирів сотень сприяли швидкому набуттю необхідних навичок особовим складом Окремого загону Січових стрільців. У результаті вжитих заходів на середину листопада бойовий склад становив 46 старшин та 816 стрільців²⁴.

Восени Є. Коновалець поступово зближився з Українським національним союзом: «Відновлення організації січових стрільців сталося за порозумінням і згодою з Українським національним союзом і мало своєю основою думку, що при тому складі військового елемента, який творився біля гетьманського уряду, необхідно мати й наскрізь українські, національно свідомі й бойово вишколені військові частини»²⁵.

Під час підготовки гетьманської адміністрації до федеративного союзу з невольшевицькою Росією почали наростати антигетьманські настрої. Український національний союз намагався залучити на свою сторону якомога більше політичних та військових сил. Звісно, найбільш дієвою та національно спрямованою військовою силою восени 1918 р. була формація, очолювана полковником

²³ Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. — К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. — С. 54.

²⁴ Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. — Львів: НТШ, 1995. — С. 251.

²⁵ Коновалець Є. Споми́ни й уваги // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. — К.: Україна, 1992. — С. 294.

Є. Коновальцем. Зміна вектора зовнішньої політики П. Скоропадського викликала незадоволення й у членів Стрілецької ради.

Про ставлення до тодішніх військово-політичних подій Є. Коновалець згодом занотував: «У вересні, коли Січові Стрільці почали формуватися в Білій Церкві, вони ще вірили в можливість врятування української державності існуючою Українською Державою на чолі з гетьманом Скоропадським. У жовтні ця віра вже сильно захиталася та марево повстання почало прибирати щораз більш конкретні форми»²⁶.

Найбільш радикальні члени Українського національного союзу виступали за підготовку до збройного повстання проти гетьмана. Керівництво союзу вимагало від П. Скоропадського передислокації Окремого загону Січових стрільців до Києва як певної гарантії дотримання гетьманським урядом українських національних інтересів. Є. Коновалець з цього приводу зауважував: «Справа перенесення січових стрільців до Києва була дискутована політиками та військовими дуже гостро. Сам гетьман то приймав рішення, то їх відкликав»²⁷.

У результаті політичної невизначеності П. Скоропадського Український національний союз розпочав підготовку до повстання. Стрілецька рада довідалася про це від члена Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) Івана Лизанівського, який повідомив її членів про намір українських есерів підняти повстання проти гетьмана.

30 жовтня в Києві на нараді Українського національного союзу, за відсутності Є. Коновальця, який тоді перебував у Харкові, Стрілецьку раду представляли полковник А. Мельник та сотник Федір Черник. Було прийняте рішення розпочати повстання проти гетьманського режиму в разі підписання П. Скоропадським федеративного договору з Росією. Окремому загону Січових стрільців відводилася у цьому виступі роль головної військової ударної одиниці.

Того ж дня увечері в Білій Церкві відбулося засідання Стрілецької ради за участі А. Мельника, Ф. Черника, Р. Сушка,

²⁶ Коновалець Євген. *Про участь Січових Стрільців в повстанні проти гетьмана // Наш фронт. — 1980. — Ч. 3. — С. 13.*

²⁷ Там само. — С. 297.

М. Матчака, І. Чмоли, В. Кучабського, на якому було повідомлено про останні рішення Українського національного союзу та роль, яка відводиться Окремому загону Січових стрільців. У зв'язку із складною військово-політичною ситуацією в столиці телеграмою було викликано з Харкова Є. Коновальця.

Тим часом гетьман П. Скоропадський, потрапивши під вплив проросійського оточення, прийняв рішення про передислокацію Окремого загону Січових стрільців подалі від столиці — в район Козятин — Жмеринка для очищення території «від здеморалізованих австрійських частин, що на власну руку демобілізувалися та тягнули до Австрії, бешкетуючи по дорозі»²⁸. Допоки загін Січових стрільців готувався до відправлення, серед членів Українського національного союзу розпочалася паніка — втрачалася військова підтримка задуманого антигетьманського виступу.

У цей час вибухнуло українське повстання у Львові, яке опосередковано вплинуло на події в Києві. Вже 6 листопада Головна рада видала звернення «До синів України!», підписане Є. Коновальцем, Дмитром Левицьким, Григорієм Давидом та Павлом Волосенком, яким започаткувала мобілізацію для захисту українських державотворчих процесів на західноукраїнських землях²⁹. Центром мобілізаційних заходів було обрано Михайлівський монастир в Києві.

11 листопада, після аудієнції у гетьмана з приводу передислокації Окремого загону Січових стрільців, його командир полковник Є. Коновалець на сходах гетьманського палацу випадково зустрівся з представниками ЗУНР Осипом Назаруком та Володимиром Шухевичем, які прибули в Київ за допомогою. Повернувшись разом з ними до кабінету гетьмана, Є. Коновалець погодився виконувати наказ про передислокацію Окремого загону Січових стрільців в район Козятин — Жмеринка, з наступним переходом до Галичини через р. Збруч.

Однак вже після зустрічі з Володимиром Винниченком та бурхливої реакції останнього на почуте, полковник Є. Коновалець відмовився від остаточної відповіді та перекинув її прийняття на колегіальний орган січовиків — Стрілецьку раду.

²⁸ Коновалець Є. Спомини й уваги // *Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 297.

²⁹ *До синів України! // Нова Рада.* — 1918. — 6 листопада.

Для вирішення цього питання 12 листопада у Білій Церкві зібралася Стрілецька рада, на якій були присутніми Є. Коновалець, А. Мельник, Ф. Черник, Р. Сушко, М. Матчак, І. Чмола, В. Кучабський, Микола Загаєвич, Микола Бісик, Осип Думин, Ю. Чайківський та представник ЗУНР О. Назарук³⁰. Переважною більшістю голосів (проти голосував сотник Р. Сушко) було прийняте рішення залишити Окремий загін Січових стрільців у Білій Церкві та взяти участь у антигетьманському повстанні.

14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав грамоту про встановлення федеративного союзу з небільшевицькою Росією, чим спровокував повстання проти свого правління. До честі полковника Є. Коновальця необхідно зазначити, що він, залишаючись вірним військовому обов'язку, намагався до останнього перевести військовий конфлікт у дипломатичне русло, намагався виступити посередником у переговорному процесі між гетьманом та членами Українського національного союзу.

Командир Січових стрільців полковник Є. Коновалець 15 листопада зустрівся з гетьманом. Для стабілізації ситуації в країні він запропонував П. Скоропадському відкликати маніфест, скликати Національний конгрес, розформувати російські добровольчі дружини та перевести Січових стрільців з Білої Церкви до Києва. Натомість Є. Коновалець обіцяв посприяти, щоб рішення Національного конгресу не були спрямовані проти особи гетьмана. Однак конструктивної розмови не вийшло. П. Скоропадський «схвильований, відмовив, розвів руками і сказав, що нічого не в силі вдіяти»³¹.

Аналізуючи згодом події, які відбувалися в Україні в середині листопада, П. Скоропадський зробив обґрунтований висновок: «Я и до сих пор считаю, что единственной причиной такого подъема среди повстанцев в первое время была, как гром среди белого дня, появившаяся моя грамота о федерации. Если бы ее не было, я убежден, что сечевики из-за социальных вопросов не пошли бы против меня, да и многие украинские партии не сдвинулись бы с места»³².

³⁰ Хома І. Я. Окремий загін Січових стрільців і Листопадовий зрив 1918 р. у Львові // *Держава та армія*. — 2006. — № 555. — С. 71.

³¹ Коновалець Євген. *Про участь Січових Стрільців в повстанні проти гетьмана* // *Наш фронт*. — 1980. — Ч. 3. — С. 15.

³² Скоропадський П. *Спогади. Кінець 1917 — груд. 1918* / Гол. ред. Я. Пеленський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 305.

Правильність висновку гетьмана щодо причин виступу січовиків підтверджує Є. Коновалець: «Проголошення гетьманом федераційного маніфесту було тим останнім товчком, що пхнув Січових Стрільців до виступу в обороні ідеї української державности»³³.

Після розмови з П. Скоропадським командир січовиків в українському клубі зустрівся з колишніми прихильниками гетьмана Д. Донцовим та Володимиром Шеметом, які, не погодившись з останніми ініціативами керівника держави, перейшли на сторону повстанців. Є. Коновалець згадував про цю зустріч: «У розмові зі мною вони теж висловилися за потребу повстання. Із цим моментом стало мені ясно, що всі українські партії схилилися до тої думки»³⁴.

16 листопада 1918 р. за наказом Є. Коновальця у дворі стрілецьких казарм у Білій Церкві був вишикуваний особовий склад Окремого загону Січових стрільців. Йому зачитали наказ командира частини про перехід Січових стрільців у підпорядкування Директорії УНР. З цього часу загін почав брати безпосередню участь у антигетьманському повстанні.

Ще одна зустріч між П. Скоропадським та Є. Коновальцем могла відбутися на початку грудня 1918 р., коли командир січовиків у складі делегації прибув до Києва на переговори з німецьким командуванням про умови здачі Києва. Тоді йому було запропоновано зустрітися з кимсь із довірених осіб гетьмана, зазначивши, що П. Скоропадський хоче зробити деякі пропозиції³⁵.

Зустріч відбулася з Дмитром Дорошенком, який від імені гетьмана запропонував січовикам виїхати до Галичини, для чого він був готовий організувати вільний проїзд від Фастова до р. Збруч. Полковник Є. Коновалець відповів, що він, зі свого боку, може повідомити Директорію про намір гетьмана приступити до переговорів, але для цього необхідно спершу відкликати маніфест про федерацію³⁶.

У спогадах, переосмисливши своє тодішнє становище, П. Скоропадський констатував: «Приехав парламентарем начальник Се-

³³ Коновалець Євген. *Про участь Січових Стрільців в повстанні проти гетьмана // Наш фронт.* — 1980. — Ч. 3. — С. 14.

³⁴ Коновалець Є. *Спомини й уваги // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис.* — К.: Україна, 1992. — С. 303.

³⁵ Там само. — С. 304.

³⁶ Там само.

чевиков Коновалец и хотел меня видеть. Я не согласился, и, может быть, напрасно, и послал его к Петру Яковлевичу Дорошенко, но, видимо, у них ничего не вышло. Была большая ошибка с моей стороны, что я его не принял»³⁷.

Таким чином, можемо констатувати, що протягом доби Гетьманату відбулася трансформація поглядів полковника Є. Коновальця. Якщо на початку гетьманування П. Скоропадського ми бачимо полковника Є. Коновальця лише як військового діяча, командира 1-го полку Січових стрільців, то наприкінці періоду Гетьманату це уже й політик зі встановленим національно-свідомим світоглядом.

³⁷ *Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — груд. 1918 / Гол. ред. Я. Пеленський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 320.*